

S'HEERENBERGH'S HANDSCHRIFT EN COLLECTIE NEDERLAND: EEN UNIEKE GEÏLLUSTREERDE
VERZAMELING KRONIEKEN IN DE VOLKSTAAL VAN HET BENEDENRIJN GEBIED / ZUID-GELRE.

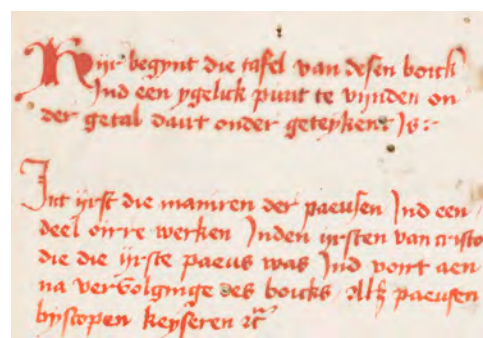
215 x 140 mm, 261 bladen, perkament en papier (ontbreken: 1 tekst blad, wellicht 3 tekeningen en 4 blancos). Regelmatige katernen van 12 bladen, elk katern met buiten- en centraal bifolium van perkament. Geschreven door een hand (wellicht een tweede vanaf f. cxi) in cursief schrift en geïllustreerd met 28 (van oorspronkelijk misschien 30 of 31?) pentekeningen met enkele kleurtinten. Elke nieuwe tekst wordt voorafgegaan door een beeltenis van de bisschop of wereldlijk heer van het gebied waarover de kroniek handelt, herkenbaar aan het specifieke wapenschild; met meerdere illustraties in tekst 1 en tekst 6. In originele, middeleeuwse, boekband van bruin leer, blind-gestempeld met verschillende kleine stempels (o.a. Lam God's in cirkel, kleine ruitvorm met *fleur de lis*, kleine rozetten, bloemen e.a.. Beslag van vijf knoppen op hoeken en in centrum op voor- en achterplat, metalen sluitwerk (met letters: yhs en yhs met kruis, sluitingen ontbreken). Met diverse gebruiksporen. Op binnenzijde voorplat: fragment, tekst in Latijn (NT), late 14de eeuw (?), op binnenzijde achterplat notities in Latijn. Rug gerestaureerd.

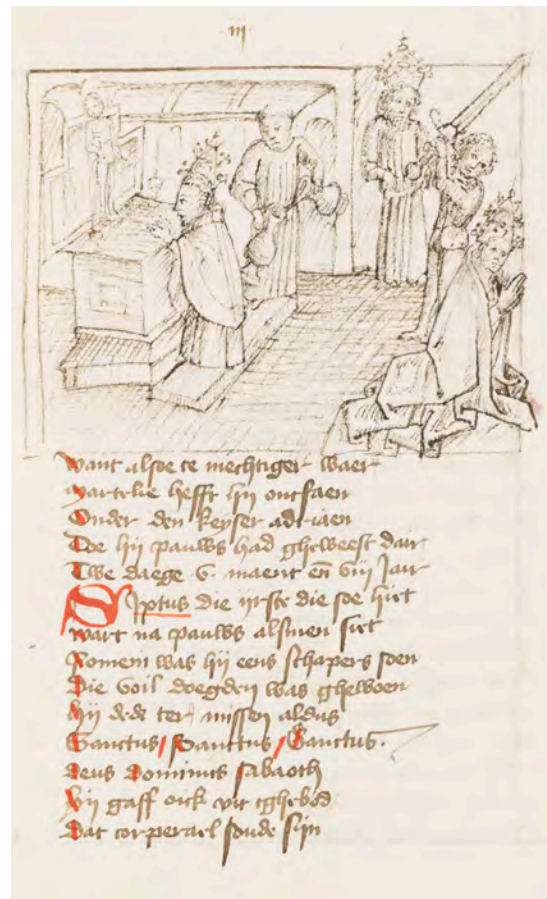
Provenance: voorafgegaan door het wapen van de heren van s'Heerenbergh, c.q. van Willem II van Bergh (1404-1465; f. 1v): *d'argent, au lion de gueules, à la bordure de sable besanté d'or* (*Armorial de Gelre*, f. 88^v).

Volgens de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta*: eigendom van de Heren van Bergh, cf. website *Memo*: 'gezien hun wapen, hoogstwaarschijnlijk van de heren van Bergh' (f. 1^v). Willem II van Bergh (1404-1465) en zijn zoon Oswald (1442-1506) stonden aan de basis van de aanzienlijke welvaart en luister van hun dynastie in de regio van Gelre en Kleef (hun kasteel te s'Heerenbergh huisvest nu een fraai museum met intact familiearchief). Willem II 'de Rijke' was van niet Gelderse afkomst (en noemde zich tot 1441 Vander Leck), hij was al sinds 1424 raadsheer van Arnold, hertog van Gelre (1410-1473). Hij huwde, in 1456, Elisabeth van Meurs (d. 1493); hun dochter Mechtild (1470-1539) werd de vrouw van Frederik van Bronckhorst, lid van een uitgebreide Gelderse adellijke familie. Echter, Noordzij 2010 en Wijsman 2010, p. 345 suggereren - in navolging van elkaar en op grond van 'circumstantial evidence' - dat het manuscript gemaakt zou kunnen zijn in de omgeving van Willem IV van Egmond (1412-1483), broer van Arnold, hertog van Gelre (1423-1465), en vertegenwoordiger van het Bourgondisch gezag. Willem trouwde met Walburga van Meurs (1456) en ook hun dochter huwde een Van Bronckhorst. Mogelijk is het handschrift via Van Bronckhorst terechtgekomen op Slot Anholt, waar het sindsdien bewaard is gebleven (Anholt, Fürstlich Salm-Salmsche Bibliothek, olim Schmitz 42).

Inhoud en datum: de codex bevat een compilatie van twaalf kronieken van pausen, keizers en verschillende regio's in de Nederlanden en het Nederrijn gebied, behorend tot het Heilige Roomse Rijk. Het boek opent met een excerpt uit *Der Lekem Spiegel* van Jan van Boendale (d. c. 1365; over de instelling van het pausdom vanaf Christus/Petrus tot Leo III, die Karel de Grote tot keizer kroonde (d. 816), gevolgd door kronieken van de bisschoppen van Keulen (tot Willem van

Gennip, 1398), Luik (tot Hendrik van Gelre, 1247), Utrecht, Münster, Martin van Troppau's kroniek van de Pausen en Duitse keizers tot Frederick II (d. 1250), Gelre (tot 1437), Holland (tot 1404), Brabant (tot 1415), (van der) Mark, een genealogie van de koningen van Frankrijk (voor 1461, in relatie tot van der Mark) en een kroniek van de hertogen van Kleef (tot 1453). De verzameling is vermoedelijk samengesteld na 1453 omdat de laatste kroniek het huwelijk vermeld van Adolf van Kleef en Beatrix van Portugal in dat jaar, en vòòr 1461, daar Karel VII nog koning van Frankrijk wordt genoemd 'is nu ter tijt conijnck' (f. 241r, hij stierf in 1461). In deze periode werd Gelre geregeerd door Arnold van Egmond (1423-1465). **Het handschrift, te dateren tussen c. 1453-1461, is het vroegst bekende en enige geïllustreerde voorbeeld van regionale historiografie ontstaan in het Nederrijn-Maas gebied.** Diverse kronieken zijn gepubliceerd, maar de codex als geheel is nooit bestudeerd.

Taal en localisering: wetenschappers beschouwen dit gebied tussen Rijn en Maas (het Nederrijn-Maasland) als een afzonderlijke cultuurlandschap (in het Nibelungenlied al 'Niderland' genoemd, Oosterman 2007 Nijsten 2004 p. 174). De taalkundige kenmerken worden toegeschreven aan zuid-Gelre, zie: Kirschner 2006, p. 244; Goossens 1994 kaart 3: *Niederländische als Kultursprache im deutschen Grenzgebiet*; Rosenfeld 1938-1939. De individuele werken werden oorspronkelijk geschreven in verschillende dialecten, maar zijn hier herzien (*umgeschrieben*) om meer eenheid te vormen - hoewel in sommige teksten de originele taal nog doorklinkt in variante bewoordingen die naast elkaar of afwisselend voorkomen (Rosenfeld 1938-1939, pp 260-261).

Verder onderzoek: wetenschappelijk onderzoek naar watermerken in het papier (een eenhoorn en een ossekop, Van Doorninck 1904-1908, p. 100) en de stempels op de originele boekband kan de datering en lokalisering wellicht nog nader specificeren.

De baanderheren, de hoogste adel in Gelre zoals de Heren van Bergh, Van Bronckhorst-Batenburg, van Wisch, Meurs/Baer waren allen raadgevers van het hertog van Gelre (Nijsten 2004, p. 27). Naast vrijwel continue, onderlinge strijd en na-ijver, dwong ook de Bourgondische expansie politiek de heren positie te kiezen. Dit maakt het zeer waarschijnlijk dat de opdrachtgever van het handschrift interesse had in de geschiedenis van zijn naburen en van het Roomse Rijk. Deze compilatie past dus uitstekend in deze context. Dat het wapen van Bergh van s'Heerenbergh - van Willem II (d. 1465), die werd opgevolgd door Oswald I (d. 1511) - het handschrift opent zal dus waarschijnlijk wel verwijzen naar de opdrachtgever dan wel eerste bezitter van het boek.

Tekeningen: elke nieuwe tekst wordt geopend met een pentekening in inkt en soms met enkele kleuren. Zij verbeelden de vorst dan wel bisschop van het betreffende gebied, afgebeeld met zijn wapenschild voor een achtergrond van enkele gebouwen, vermoedelijk fantasie hoewel die van Keulen lijken te verwijzen naar reële contouren van de stad. De illustraties worden gedomineerd door de heerser's figuur met zijn wapenschild, waarbij de portret en wapenschild hand in hand gaan. Dit lijkt te staan – hoewel in een afwijkend format - in de traditie van de beroemde handschriften –er zijn er zes- van de heraut Gelre alias Beieren (cf. Anrooy 1997; Den Haag, KB, ms. 131 G 37, 140 en Brussel,

KB, ms. 15652-569) waarin elke vertegenwoordigde, adellijke familie wordt geïdentificeerd door zijn wapenschild en helmteken, en voorafgegaan door een prachtige pentekening van de keizer en de zeven keurvorsten, de drie kerkvorsten en de vier wereldlijke prinses (toegeschreven aan Herman Maelwael, c.1395-1405, Dückers 2005, pp. 66-67, Delaissé 1968, fig. 1). Heraut Gelre/Beieren bracht zijn manuscripten naar Holland, waar de traditie werd voortgezet door heraut Hendrick van Heesel(t), die in zijn handschrift onder meer een serie portretten van de graven van Holland toevoegde (Antwerpen, Hendrik Conscience Bibliotheek, ms. B.89420, 1433-1456). De traditie werd voortgezet met portretten van de Ridder van het Gulden Vlies, aangeboden aan Karel de Stoute in 1473 (Den Haag, KB, ms. 76E10) en in de portretten van graven van Holland in Haarlem, 1486-1491 (Falkenburg 1997, daarbij verwijzend naar ons handschrift, f. 222^v, c. 1450). Onze figuren van bisschoppen en prinses zijn echter geen herauten – in tegenstelling tot wat geschreven wordt in Memo (<http://memodatabase.bum.uu.nl/memo>). Ons handschrift en zijn Gelderse wortels vormt een belangrijke schakel in deze traditie.

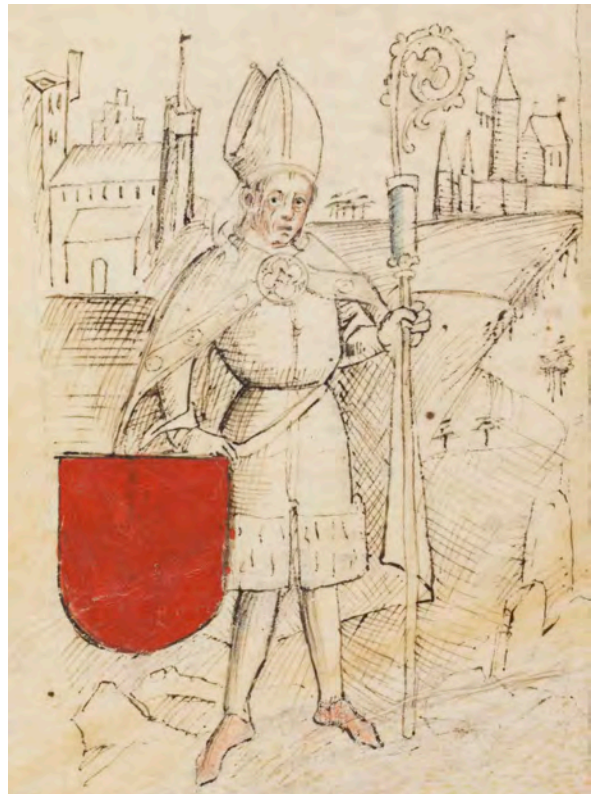
Inhoud en decoratie: in de initialen die de kronieken openen ziet men vaak een gekrabbeld tekeningetje of eenvoudig penwerk. De tekeningen zijn:

1. f. 16^v Pentekening: de Paus naast Christus
ff. Ir-xliiv *Hyr begynnen die paeuse of Cristum ende stricken voirt tot Kaerle ende wat elc panwes sette etc..* berijmde kroniek (bron: excerpt from *Der Leken Spiegel* by Jan de Clerc alias Jan van Boendale (c. 1280-c. 1365).

Bovendien geïllustreerd met 15 pentekeningen (ongeveer een halve bladzij groot), enkele gehooft met rode inkt, andere bestaand uit twee scènes. f. 16^v: blad-groot: de Paus naast Christus: Instellen van het pausdom; f. iiii: Martelaarschap van Paus Alexander II die wijn maakte van water; f. ix^v: Martelaarschap van Paus Stephanus (die tegen afgoden preekte); f. x^r: Paus Marcellinus gedwongen offers te brengen aan afgoden; f. xiiij^v: Paus Sylvester draagt de mis op in de Laurentius kerk, boven een trap, een schrijn met de relieken van de heilige; f. xv^v Keizerin Helena bedreigt de Joden met vuur; f. xvij^r: Hoe Helena het H. Kruis vond; f. xxiiij^v: Hoe de hand van Paus Leo, die was afgehakt om verleiding te vermijden, werd hersteld door Maria met kind; f. xxviiij^v: Visioen van een kluisenaar waarin de ziel van koning Theoderic in de hel wordt geworpen; f. xxix^v: Paus Vi(r)gilius voor het gouden kruis in de St. Pieter; tot het martelaarschap veroordeeld door keizerin Theodora ; f. xxxij^r: Afgoden worden vernietigd, schrijvende Paus Gregorius de Grote; f. xxxvij^r: Paus Gregorius III roept een synode bijeen om het iconoclisme verordonneerd door keizer Leo III te temperen; f. xxxviiij^r: Paus Steven leidt Pepijn, tot koning van Frankrijk gekroond; f. xxxviiij^v: Paus Paulus I bezoekt de armen bij nacht; f. xli^r: Paus Adrianus zoekt hulp bij Karel de Grote; f. xliij^v: Heilige Roomse Keizer en zeven keurvorsten, waaronder drie bisschoppen.

2. f. xlviiij^v ‘Colonia’, pentekening: Bisschop van Keulen.
ff. xlix^r-lvj^v *Coroniken van den bischopen van Coelen.* (tot Willem van Gennip, 1358. Bron: Levold von Northof’s *Catalogus archiepiscoporum Coloniensium*. Northof was kannunik in Luik en raadsheer van de graven van van der Mark.

3. f. lix^v Pentekening: prins-bisschop van Luik.
ff. lx^r-lxxiiij^r *Dit is getagen uiten bouck der gesten der bischopen van Ludick.* (tot Hendrik van Gelre, 1247. Bron: Aegidius Aurevallensis’ *Gesta pontificum Tungrensium, Traictensium et Leodiensium*.

Den Gronden gver den Gronden gbaect
 Doe blytop d'ur had g'elbeist Gou-blant
 Keistop to Ghrecht Jan
 waer hij tot ludick blytop g'woeren
 Dant of Jan van Artfelt was blytop to Goerd

Hijreymen die rotomken :-
Vanden Blytopen van Ghrecht :-

4. f. lxxiii^v Pentekening: bisschop van Utrecht.
 ff. lxxv^f-xc^v *Hijr beginnen Croniken vanden biscopen van Utrecht etc.*, incl. Arnold van Hoorn (1371-1378/79). Bron: *Catalogus episcoporum Ultrajectinorum*, met aandacht voor de geschiedenis van Gelre (bijv. ff. lxxxiii^v – lxxxv^f) hetgeen suggereert dat de oorsprong in het hertogdom Gelre ligt, na 1378, misschien na 1393 (Bruch). Er ontbreekt 1 blad voor f. lxxxiii (bisschoppen Dirk II-Otto III, 1179-1250).

5. f. xc^v Pentekening : bisschop van Münster.
 ff.xc^f-cvi^f *Hijr begynnen die Croniken vanden biscopen van Monster* (tot Heidenreich von Wolff, eind 14de eeuw, bron: Florenz von Wevelinghoven's *Chronik der Bischofe von Munster*.

6. [f.cx ontbreekt, perkamenten blad vermoedelijk met tekening]
 ff. cxi^f-ccxi^v *Gesten der Roemschen biscopen ind keyseren* (tot Frederik II). Bron: Martinus Oppaviensis, *Chronicon summorum pontificum atque imperatorum Romanorum* (1277-1286, bekend in verschillende versies en al vroeg vertaald in het Nederduits.

Met 4 pentekeningen (halve bladzijde):

f. cxxxvij^v: Tiburtijnse Sibylle toont keizer Augustus visioen van Maria met kind; f. cxcv^v: Otto III tot keizer gekroond door paus Gregorius; f. cxcvij^v: Hendrik IV [?] die, toen hij keizer werd, zijn vader gevangen nam en 'doede en inden stocken' (schandpaal); f. ccv^v: een man die een gat groef en daar een boek in drie talen vond waarin de geboorte en passie van Christus voorspeld werd (vermoedelijk verkeerd geplaatst want tekst volgt op f. 206v), en ernaast: doop van een man in de kerk, in de aanwezigheid van zijn familie.

7. f. ccxiii^v Pentekening: Hertog van Gelre.
 ff. ccxiii^f-ccxxii^f *Dit nabescreven ist Cronijck van Gelre* (tot 1437, Arnold van Egmont - bron: onbekend, oorsprong: regio van Nijmegen, de tekst bevat een kroniek over de graven sinds 1339, en hertogen van Gelre tot 1437, met vele gegevens over de naburige regio's. Er zijn overeenkomsten met de Brabantse Kroniek.

8. f. ccxxii^v Pentekening: Graaf van Holland.
 ff. ccxxij^f-ccxxiv^v *Dit ist Coronijck van Hollant*, Opsomming van de graven en gravinnen van Holland, tot Albrecht van Beieren 1404. Oorsprong: oostelijke Nederlanden, misschien hof van Gulik (Van Anrooij (1995-1), 1ste helft 15de eeuw.

9. [f. ccxxv ontbreekt 1 blad papier, vermoedelijk: recto blank, verso met tekening van de Hertog van Brabant]
 ff. ccxxvi^f- ccxxxv^f *Dit na bescreven ist Cronijck van Brabant*, Korte rijmkroniek van Brabant en *Dit es Vanden hertoghen ende heren van Brabant* (tot Johannes 1415). Bron: *Cronike van Brabant*, of *Korte rijmkroniek van Brabant*. 15e eeuw. Oorsprong: Brabant, na 1430 (slechts in 3 handschriften bekend)

10. f. ccxxxv^v Pentekening: Graaf van der Mark.

ff. ccxxxii^r-ccxxxvi^r/xxxl *Dit na bescreven is Coronyck van der Marka* (tot verkiezing van Adolph als bisschop van Münster (1356); bron: Levold von Northof's (d. C.1359), *Chronicon Comitum de Marca et aliena en genealogia domini Engelberli comitis de Marca*.

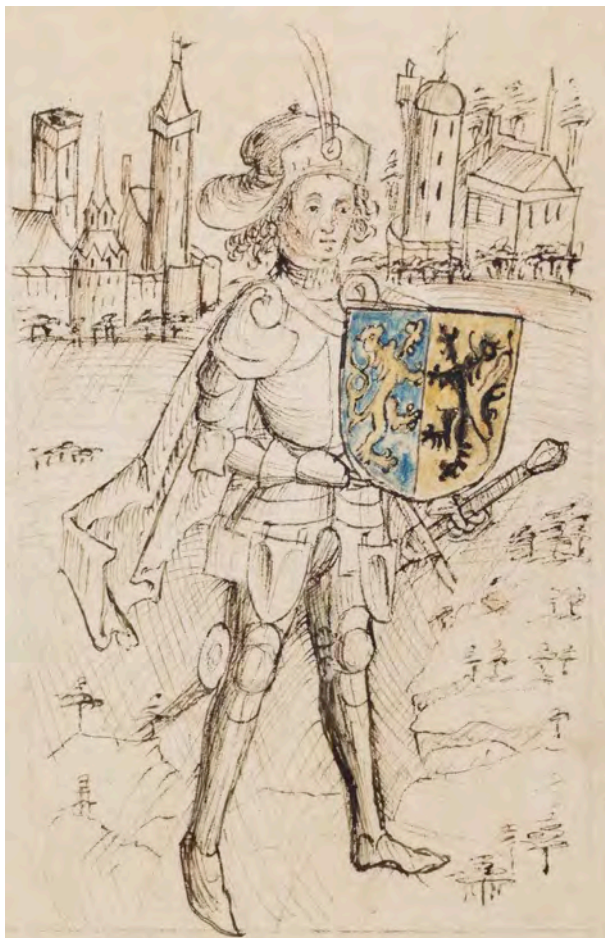
Gevolgd door een genealogie van de Franse koningen, omdat Richarda van Gulik, vrouw van graaf Engelbert III van der Mark, aan de Franse huis verwant was.

11. [f. ccxxxix ontbreekt, vermoedelijk; r blank, verso misschien een tekening]

ff. ccxli^r-ccxli^r Tafel van namen van afstammelingen van H. Lodewijk IX *Tot verclaringe des rechten erfvolgers tho dem konyck van Francryck is dese nabescreven figure gemaickt*

12. f. ccxlii^v Pentekening van de Hertog van Kleef.

ff. ccxlij^v-ccxlii^v *Dit nabescreven sijn Croniken der hertoighen Cleve*. (tot 1453, incl. de dood van Adolf I (1448, f. 243r), f. ccxliii^r Katharina van Kleef: *nu hertoighynne van Gelre*. Bron: onbekend maar de kroniek vertoont overeenkomsten met de anonieme *Chronicon de genealogia, successione ac rebus gestis comitum ac postea ducum Clivensium*

TOELICHTING OP DE TEKENINGEN

De 28 tekeningen zijn alle van dezelfde hand en zijn contemporain aan het handschrift (c. 1453-146, Kirschner 2006, p. 244). Ze dragen bij aan de structurering van de codex, één aan het begin van elke nieuwe tekst. Zij verbeelden het gezag van het bisdom of gebied waaraan de volgende kroniek is gewijd. Elke heerser wordt geïdentificeerd door zijn wapen en staat voor een achtergrond met enkele gebouwen, die misschien zijn kasteel of de (hoofd)stad van zijn regio de zetel van zijn bisdom moet weerspiegelen. De eerste en zesde tekst zijn bovendien ook geïllustreerd met kleinere, 15 respectievelijk 4 afbeeldingen - vermoedelijk gekopieerd naar de *Vorlage*. De tekeningen in de tekst I bestaan uit een reeks van afbeeldingen van pauzen en/of gebeurtenissen uit hun leven, variërend van de instelling van het pausdom (de paus naast Christus) tot de keizer van het Heilige Roomse Rijk en de zeven keurvorsten, onder wie drie prins-bisschoppen. Samen vertegenwoordigen zij de geestelijke en wereldlijke gezagsdragers. In Tekst 6 (Kroniek van Martin van Troppau waarvan velerlei geïllustreerde uitvoeringen bekend zijn), staan de drie eerste illustraties bij de juiste tekstpassages, maar de vierde lijkt twee pagina's te vroeg geplaatst waarna geen enkele scene meer gepland is. Misschien werkte de samensteller van dit boek naar een defect exemplaar van deze tekst? De sfeervolle tekeningen zijn charmant en elk portret heeft markante trekken. Hoewel de figuren soms wat stijf en naïef aandoen hebben de scènes een aantrekkelijke uitstraling. Schrijver en tekenaar kunnen dezelfde persoon zijn geweest.

De kunstenaar toont in zijn interessante, levendige pentekeningen een vlotte, getalenteerde hand. Hij biedt een verscheidenheid aan expressieve figuren, interieurs en stadsgezichten die - hoewel vaak niet meer dan een paar bomen, gebouwen en torens met ophaalbrug - toch begrip van diepte en ruimte laten zien. Er zijn losjes geschetste figuren in rijke, kerkelijke kleding of in gedetailleerd getekende harnas. De bisschoppen en prinses die de hoogte van de afbeelding vrijwel geheel vullen hebben kenmerkende gezichten, elk met een verschillend hoofddekseel. De kunstenaar bewijst zich vooral als charmant illustrator, misschien niet een groot kunstenaar, maar zeker in staat de tekst op illustratieve wijze de teksten te ondersteunen en verduidelijken.

TRADITIE

Pentekeningen kenden al een langere traditie in de Nederlanden en het west Duitse grensgebied, vooral in de Historiebijbels in de volkstaal, maar ook in de handschriften van herauten (Golden Age 1989, Korteweg 1989). Vanaf de jaren 1420 tot 1460 tekenden een aantal ambachtslieden dergelijke illustraties in een serie van rijk geïllustreerde Historiebijbels, waarvan de origine aan Utrecht wordt toegeschreven en maar waarvan tenminste een uit het Benedenrijn gebied stamt (Berlijn, SBB, ms. Germ. Fol. 516, 1457-1460, Keulen?, Hamburger 2016, pp. 114-117).

Andere voorbeelden van een 15e-eeuws geïllustreerd Noord-Nederlandse kroniek-manuscript is een kopie van de Kroniek van Holland door Claes Heynenszoon (Heraut Beieren, eerder Heraut Gelre (Den Haag, Museum Meermanno, ms. 10 C 14, met 2 pentekeningen) en de vertaling van Gerrit Potter van de van Loo van Froissart's *Chroniques* (Den Haag, KB, ms. 130 B 21, Wijsman 2010, blz. 346, nt. 494). Opmerkelijk is dat beide manuscripten uit dezelfde periode als het onze dateren, c. 1450-1460. Dat er weinig geïllustreerde historiografische, of zelfs literaire, handschriften in de volkstaal zijn, wordt wel verklaard uit het feit dat de adel hier te lande in staat was dergelijke teksten in hun oorspronkelijke taal (Frans, Latijn, Duits) te begrijpen – omdat de hoven met nauwe familiebanden zeer internationaal georiënteerd waren (Nijsten 2004, blz 192.).

De tekeningen van de graven van Holland van heraut Heesel, een serie die dertig à vijfendertig jaar ouder is dan de bekende Haarlemse geschilderde portrettenreeks van rond 1490 (door keizer Maximilian geschonken aan het Haarlemse Dominikanerklooster) bereiken lang niet het niveau van de tekeningen in ons handschrift. Van Heesel (d. 1470) was een uit het Hertogdom Gelre afkomstige heraut (Heesselt, aan de Waal, zo'n 45 km stroomafwaards vanaf Nijmegen), die schreef in het Duits, Middelnederlands en Latijn (Anrooy 2006, p. 14). Zijn handschrift was het werkdocument van de auteur die wapenkoning van Ruwieren was (Neustadt 1440), ambtenaar van de keizer (1451), en in dienst van de Hertog van Bourgondië deel uit maakte van het Kapittel van de Orde van het Gulden Vlies (Den Haag 1456). Volgend op de portretten in hetzelfde handschrift (ff. 151r-162v), kopieerde hij een kroniek van Holland in het Middelnederlands (ff. 164v-185v), waarvoor hij als heraut van de hertog van Bourgondië - die de opvolgers waren van de Hollandse graven (sinds 1433) – zeker een professionele belangstelling zal hebben gehad.

Een ander voorbeeld zijn de niet-geïllustreerde Brabantse kronieken die stammen uit het grootse verleden van het Brabant van voor de 'Bourgondisering', toen het hertogdom nog zelfstandig was (Stein 1994). De historische interesse vanuit Brussel voor het nationaal verleden van Brabant blijkt niet alleen uit de kronieken maar ook uit de prachtige, kostbare afschriften van 'de Slag bij Woeringen' van Jan van Heelu en van de 'Brabantsche Yeesten' van Jan van Boendale, circa 1440 vervaardigd in opdracht van de Brusselse magistraat. In de eerste plaats was men Brabander en daarna pas ambtenaar van de hertog van Bourgondië. Hoofddoel van de teksten was de nieuwe dynastie die in Brabant aan de macht kwam historiografisch in te voegen in het verleden van het hertogdom. De zorg voor continuïteit in het staatkundig en ideologisch bestel was bij de adel in Gelre waarschijnlijk even groot als bij de Brabanders. Het eigen aanzien te midden van de andere bezittingen van de Bourgondiërs, moest behouden blijven.

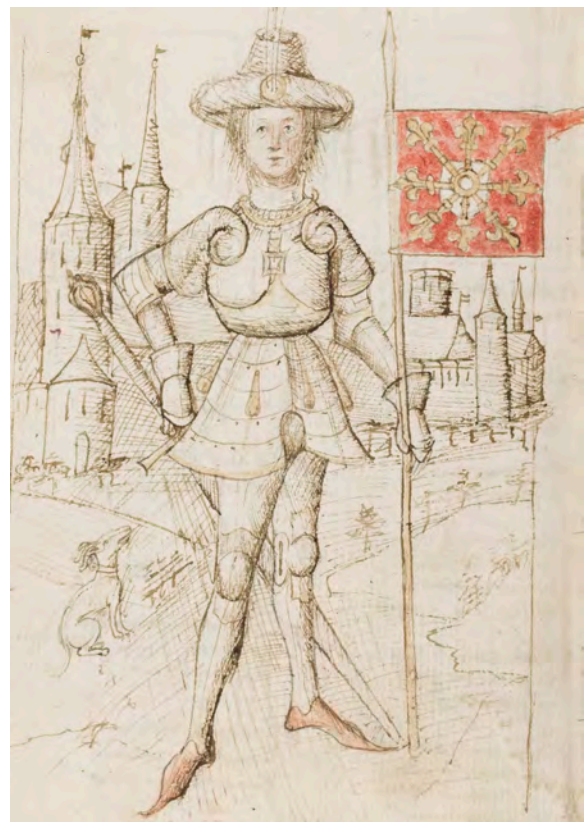
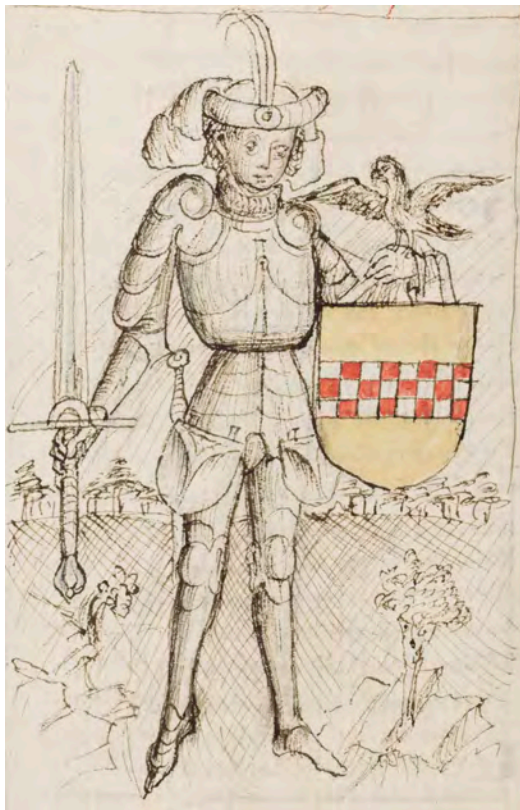
CONTEKST: REGIONALE GESCHIEDSCHRIJVING

Deze compilatie bevat kronieken van verschillende delen van Noord-Nederland en het Nederrijn gebied (met inbegrip van Gelre, Holland, Utrecht, Brabant, Mark en Kleef), die allemaal deel uit van het Heilige Roomse Rijk. Het is uniek geïllustreerd met pentekeningen en dateert vermoedelijk uit de jaren c. 1453-1461. Volgens Kirschner 2006, het is de vroegst bekende voorbeeld van volkstaal-territoriale of regionale geschiedschrijving in het Rijn-Maas gebied (*'welche die wohl frühesten Beispiele volkssprachlicher territorialer Geschichtsschreibung überliefert'*, blz. 235).

Geschiedschrijving in het cultuurgebied van Rijn-en-Maas begon relatief laat en er zijn bijzonder weinig historiografische teksten bekend tot de 15e eeuw (Kirschner 2006, p. 233). Vooral in de grote steden als Utrecht en Keulen zijn de eerste Latijnse en volkstaal kronieken ontstaan. In Gelre zelf ontwikkelde de tekstproductie en receptie zich buiten het hof om, terwijl in Kleef het aan het hof gerelateerd bleef. Er is slechts één manuscript bekend (Utrecht, GA, ms. 56) uit de late 15de eeuw dat korte Kronieken van de Heren van Gelre en Van Kleef, evenals een aantal andere historische teksten - regio gerelateerde of gericht - teksten, vergelijkbaar met die in onze codex. Maar het dateert van later en is niet geïllustreerd. Onze verzameling is dan ook een van de zeer zeldzame, geïllustreerde, historiografische manuscripten geproduceerd in de oostelijke Nederlanden of het Nederlands-Duitse grensgebied.

In de late Middeleeuwen, wijzen literaire en historiografische handschriften in de volkstaal op een lezerspubliek van edellieden. En terwijl ze in de Noord-Oost-Nederland uiterst zeldzaam zijn, gaat men ervan uit dat de kringen rond het Bourgondische hof in hun belangstelling voor

geschiedenis, beïnvloed werden door de Bourgondiers, misschien wel door Filips de Goede zelf. Juist in dezelfde periode verzamelde de hertog zelf ook verhalen van de gebieden die hij beheerste, terwijl Wolfert van Borselen in dezelfde context de opdracht gaf (1455) tot de vertaling van Johannes Beke's *Chronographia* (een Kroniek van Holland). Op taalkundige gronden had Rosenfeld het ontstaan van de verzameling gedateerd rond het midden van de 15de eeuw en gelokaliseerd in Gelre, vermoedelijk met een band met het huis Gulik. Het laatste lijkt onwaarschijnlijk omdat de beide Gelderse hertogen van het Huis van Gulik, de broers Willem I (1363-1402) en Reinoud IV (c. 1365-1423), al waren gestorven zonder wettige erfgenamen, waarna de titel 'hertog van Gelre' overging naar hun neef, Arnold van Egmond (1410-1473), zoon van Johanna van Gulik (d. 1415).

GELRE EN HET BOURGONDISCHE RIJK

Omdat hij slechts 13 jaar oud was, werd zijn vader Jan van Egmond regent. Jan van Egmond (1362-1428) had een respectabele collectie boeken, die na zijn dood aan Arnold was toegewezen (Nijsten 2004, pp. 246-249). Arnold en zijn vrouw Catharina van Kleef zijn nog steeds bekend om hun beroemde manuscripten (New York, MLM). Politiek een zwak figuur, werd Arnold gevangen genomen door zijn zoon Adolf en zat jaren gevangen in het kasteel van Buren (1465-1471). Pas in 1471 (tot aan zijn dood in 1473) werd hij in ere hersteld. Al die tijd werd Arnold ondersteund door zijn jongere broer, Willem van Egmond, Heer van IJsselstein, Schoonderwoerd en Haastrecht (d. 1483). Hij was lid van het Hof van Holland en speelde een belangrijke rol in de Bourgondische overheersing van Gelre, waar hij voor de hertog van Bourgondië stadhouder werd in 1473. In 1477 werd hij benoemd tot lid van de Grote Raad van Mechelen, en in 1478 werd hij verkozen tot de Orde van het Gulden Vlies (Wijsman 2010, pp. 342-343). Of Willem van Egmond (1412-1483) een bibliotheek bezat is niet bekend. Zowel

Noordzij 2010 en Wijsman 2010, suggereren dat juist deze verzameling van kronieken voor Willem van Egmond waarde had om zijn rol in Gelre te legitimeren.

Ook deze codex kan inzicht geven in de relatie tussen manuscript eigendom en politiek. Indien Willem van Egmond, van Gelre ('broer van hertog Arnold') - de sleutelfiguur in Bourgondische interventie in het hertogdom van Gelre - de opdrachtgever van deze compilatie zou zijn geweest, was dat in de tijd dat hij zijn politieke rol voor Bourgondië begon. In 1452 benoemde Filips de Goede hem tot raadsheer van het Hof van Holland (Noordzij 2010). Het lijkt logisch dat Willem een overzicht wilde hebben van de geschiedenis van de verschillende regio's rond Holland en Gelre, waarin hij politiek betrokken was - niet alleen in het licht van de expansionistische politiek maar ook om de interesse van de hertog van Bourgondië in de geschiedenis te delen (Wijsman 2010).

Maar waarom draagt het handschrift dan het wapen van 'sHeerenbergh? Indien nieuw onderzoek in, onder andere, het vrijwel complete archief van Huis Bergh de rol van de heren van (den) Bergh van s'Heerenbergh in het politieke spel van die tijd zou belichten, krijgen we waarschijnlijk een niet minder interessant beeld. Hoe het ook zij, deze codex illustreert hoe in het midden van de 15e eeuw kennis werd gevraagd en geboden door regionale geschiedschrijving in de volkstaal. Door de toonaangevende edelen te identificeren met hun wapenschild, staat het boek in de lijn van de oudere traditie van de Gelderse herauten. De fraaie portretten bij de teksten bieden ons nu, zoals de opdrachtgever destijds, een eenmalige en intrigerende getuigenis van de geschiedenis in het Rijn-Maas gebied, waarin de Heren van Bergh-van s'Heerenbergh hun eigen rol wensten te spelen.

Keuze uit literatuur

Olim: Anholt ms. Schmitz 42; in: Bibliotheca Neerlandica Manuscripta (noemt als eigenaar: Heren van Bergh, f. 1v, wapenschild); Manuscripta medievalia, Handschriftencensus; *Narrative Sources* C059, J040, NL0178, NL0212, NL0516, NL0560; MEMO (Medieval Memoria online).

Archive Huis Bergh: <http://www.huisbergh.nl/HuisBerghPage.aspx/archief>

W. van Anrooij (ed.), *De Haarlemse gravenportretten. Hollandse geschiedenis in woord en beeld*. Hilversum 1997.

W. van Anrooij, *Hendrik Van Heessel, héraut à la cour impériale et à la cour de Bourgogne*, [s.l.] [s.d. 2006?] (online)

H. Beckers, 'Mittelniederdeutsche literarische Handschriften in westfälischen Adelsarchiven und – bibliotheken', in: *Niederdeutsches Wort* 34 (1994), pp. 35-44.

H. Bruch, Supplement bij de Geschiedenis van de Noord-Nederlandsche geschiedschrijving in de Middeleeuwen. *Haarlem, 1956, 7-9*.

P.N. van Doorninck, *Geldersche kronieken* II, Werken Gelre 5, Arnhem 1904-1908 [*Cronijck van Gelre*], pp. 104-114.

G. Dunphy (ed.) *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Leiden/Boston 2010.

R. Falkenburg, 'Portretten of niet?', in: *De Haarlemse gravenportretten. Hollandse geschiedenis in woord en beeld*, Hilversum 1997, pp. 48-72.

J. Goosens, 'Normierung in Spätmittelalterlichen Schreibsprachen', in: *Niederdeutsches Wort*, 34 (1994), pp. 77-99.

Handschriftencensus Westfalen, bearbeitet von Ulrich Hinz (Schriften der Universitäts- und Landesbibliothek Münster 18), Wiesbaden 1999, pp. 336-337 (no. 0730).

J. Hamburger, et al. (eds.), *Unter Druck. Mitteleuropäische Buchmalerei im Zeitalter Gutenbergs*,

Luzern 2015.

C. Kirschner, 'Geschichtsschreibung im Rhein-Maas-Raum' in: Helmut Tervooren, *Van der Masen tot op den Rijn, Ein Handbuch zur Geschichte der mittelalterlichen volkssprachlichen Literatur im Raum von Rhein und Maas*. Berlin 2006, pp. 233-254.

A. Meister, "Niederdeutsche Chroniken aus dem XV. Jahrhundert", in: *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein, insbesondere die alte Erzdiözese Köln*, 70 (1901), pp. 43-63 [*Cronijck van Gelre-, Coronyck van der Marka* (partial); *Croniken der hertoighen Cleve*] [[online](#)].

G. Nijsten, *In the shadow of Burgundy. The court of Guelders in the Late Middle Ages*, Cambridge, 2004.

A. Noordzij, "Geschiedschrijving en nationale identiteit. Gelre in de vijftiende en zestiende eeuw", in: *Bijdragen en Mededelingen Gelre*, 95 (2004), pp. 6-48.

A. Noordzij, 'Manuscript of Anholt', in: G. Dunphy, ed. *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Leiden/Boston, 2010, 1068-1069.

H.F. Rosenfeld, 'Mittelniederländische Reimchroniken, Die Handschrift Schmitz Nr. 42 des Fürstlich Salm-Salmischen Archivs in Anholt i. Westf.' in: *Mémoires de la Société néophilologique de Helsinki*, 13 (1938-1939) 257-397.

R. Stein *Politiek en historiografie. Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw*. Leuven 1994

H. Wijsman, *Luxury Bound. Illustrated Manuscript Production and Noble and Princely Book Ownership in the Burgundian Netherlands (1400-1550)*, (Burgundica, xvi), Turnhout (Brepols), 2010, pp. 345-346